

Professor Mvuyo Tom

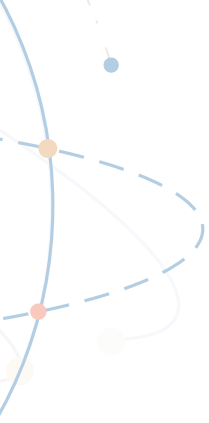
- ● Ditšhupo tša phethagatšo go Tšwetšopele ya Dikgokagano tša Tšhomišano le Dinyakišišo-tirišwa [Developing Collaborative Networks and Applied Research] di kgotsofatša kudu, eupša re tloga re thabišwa ke mošomo wo o dirwago le, go, le mo ditšhabeng, go swana le mo motseng wa Sweetwaters go la KwaZulu-Natal.

Ketapele ka Modulasetulo

Go Leano la lona la Phethagatšo la Ngwaga ka Ngwaga la 2015/16, Lekgotla la Dinyakišišo tša Saentshe ka Batho (HSRC) le tšweleditše maikemišetšomagolo a lona a mengwaga ye e latelago ye mehlano bjalo ka: *“Go swanelwa ke go ba e hweditše ditharollo go dintlha tše bohlokwa tše Afrika Borwa, Afrika le lefase di lebaganego le tšona go dira dinyakišišo tša yona, le go ba e tšweleditše tsebo ye mpsha yeo e re thušago go kwešiša maemo ao batho ba dulago go ona le a leago ao a fetogago ka mehla.”* Go tloga mola mokgatlo o hlophago šedi ya ona ka tshwanelo, ka go fokotša dintlha tše bohlokwa tše Afrika Borwa e lebaganego le tšona go bodiidi, go hloka tekatekano le tlhokego ya mešomo, le go bea dintlha tše lenaneong la dithohlo tše bohlokwa go swana le semorafe, bong, kgethollo go ya ka maemo le dithulano tša dilete.

Boto ya HSRC e ikgantšha ka go ala Pegokakaretšo ye ya Ngwaga ka Ngwaga bjalo ka taetšo ya maitekelo a mohlakanelwa a HSRC go tšeo e di tšweleditšego gore e tla di fihlelela, mo mengwageng ye mehlano le mo ngwageng wo re lego go ona gabjale.

Leanophethagatšo la Ngwaga ka Ngwaga la 2019/20 le gateletše gape lenaneo la dinyakišišo la mabapi le bodiidi le go hloka tekatekano la mokgatlo: *“Ka go thomiša ka tšeo di šetšego di fihleletšwe, HSRC e tla tlaleletša godimo ga maatla le methopo ye e bonagalago go mekgwa ya tshepedišo tšeo e di tšweleditšego nako ye e fetilego, go swana le bokgoni bja go akanyetša le go laola diphatišišo tša go ipušeletša tšeo di akaretšago bakgathatema ba bantši le tša motlalanaga, go sekaseka le go hlatholla datha ye e kgobokeditšwego ka tsela ya dipalopalo le boleng, le go dira gore datha e hwetšagale gore e sekasekwe go tšwela pele. E kgobokeditše le tsebo ye e tseletšego kudu yeo e theilwego godimo ga dinyakišišo tše dingwe le diphatišišo tše nnyane tšeo di adilwego pele ga mmušo le bahlami ba dipholisi gore di šomišwe. Methopo ye e tla hwetšagala go fana ka tshakamelo ya datha, tshedimošo ya motheo le ditshekaseko tša tlhathollo tše di lego bohlokwa go thuša tharollong ya mathata a tša leago a naga le go dipholisi le ditshepedišo tše di hlokegago go fetša mathata ao. HSRC e tšwetše pele ka maikemišetšo a go šomišana le go ithuta go tšwa*

go banyakišiši, bahlami ba dipholisi le badudi bao ba nago le kgahlego le bokgoni tharollong ya mathata ao a amanago le bodiidi le go hloka tekatekano, le go ba le seabe tšwetšopeleng ya bokgoni moo e bilego le methopo ya go ikgetha go dira bjalo.”

Diphatišišo tša maemong a Bosetšhaba tša Dinyakišišo le Tlhabollo (R&D), tšeo HSRC e bego e swaragane le tšona legatong la Kgoro ya Saentshe le Boithlagišetšo (DSI) go tloga mathomong a mengwageng ya bo-2000, di laetša tšhekamelo ya datha go dinyakišišo, tlhabollo le boithlagišetšo ka nageng.

Centre for Science, Technology and Innovation Indicators (CeSTII) ngwageng wo e hlagišitše diphatišišo tše mpsha tša motheo tša boithlagišetšo go dikgwebo tša temo, le lenaneokelo le leswa la boithlagišetšo go dikgwebo tše e sego tša semmušo.

South African Social Attitudes Survey (SASAS), ye e hlomilwego ka 2003, e tšwetše pele ka lekola maikutlo le maitshwaro a badudi ba Afrika Borwa. Ngwageng wo sehlopha se šomile mmogo le Khomišene ya Go Ikema ya Dikgetho (IEC) go sepetša diphatišišo tša Go kgatha tema ka Bakgethi le Kgotsotfalo ya Bakgethi go dikgetho tša Bosetšhaba tša 2019.

Diphatišišo tše le diphatišišo tše dingwe tša go ipušeletša, go swana le Dinyakišišo tša Boditšhabatšhaba tša Taetšo ya Bokgoni go Mmetse le Saentshe (Trends in International Mathematics and Science Study [TIMMS]) le Diphatišišo tša Maitshwaro a Maafrika Borwa le tša Diphatišišo tša Bobegaditaba (South African Behaviour Sero-Surveillance and Media Survey [SABSSM]) di tšwela pele go fana ka tšhekamelo datha go bahlami ba dipholisi, dirutegi le ditsebi tša saentshe. Ka gona, datha tše mpsha tše di kgobokeditšwego tše 16 di ile tša hwetšagala gore di šomišwe mererong ya tlaleletšo nakong ye re lego go yona, gomme badiriši ba 159 ba taoneloutile datha tše di kgobokeditšwego tše 608. Bontši bja badiriši ba datha tše ke badudi ba Afrika Borwa le gona datha tše di be di šomišwa kudukudu ke bašomimmogo go dihlongwa tša thuto maemong a godimo le makgotla a saentshe/dihlongwa tša dinyakišišo.

Gape HSRC e ikemišeditše go matlafatša tema yeo e e kgathago bjalo ka ketapele go dinyakišišo tša batho le saentshe ka Afrika Borwa, ka go phegelela go ba mokgathatema wa pele go etiša pele nepokgolo ya dinyakišišo tša batho le saentshe tša ka nageng le go dira dinyakišišo tše di amanago le ditlholo tše bohlokwa ka nageng – maikemišetšo ao a tla fihlelelwago fela ka go tliša felo gotee bahlami ba dipholisi, baetapele ba dikgopolo, ditsebi le badudi. Le ge ditšhupo tša phethagatšo go Tšwetšopele ya

Dikgokagano tša Tšhomišano le Dinyakišišo-tirišwa di kgotsotfatša kudu, re tloga re thabišwa ke mošomo wo o dirwago le, go, le mo ditšhabeng, go swana le mošomo wo o tšwelago pele motseng wa Sweetwaters go la KwaZulu-Natal, le tšhomišano ya rena le diyunibesithi tša ka nageng le tša boditšhabatšhaba le makgotla a saentshe. Kgonagalo ya tšhomišano le bokgoni bjo e ka bo tšweletšago e laeditšwe ka bontši mo mafelelong a ngwaga wa ditšhelete, nakong yeo go hlagilego leuba lefaseng ka bophara la COVID-19. HSRC e tsenetše ditumelano tša tšhomišano tše bohlokwa tše mmalwa go e kgontšha go tšweletša le go abelana ka tshedimošo yeo e bilego le seabe tharollong ya mathata a ka nageng, go fa mmušo dikgetho tše di fapafapanego tšhepedišong ya go tšea diphetho le go laetša bohlokwa bja disaentshe tša leago.

Taelo ya Kgoro ya Matlotlo mabapi le go fokotšwa ga tšhupamolato ya meputso e bile tlhohlo ye kgolo ngwageng wo re lego go ona. Go latela taelo ye, go beilwe moratoriumo wa kiletšo ya go thwalwa ga bašomi ka moka ba baswa. Mokgatlo o be o swanelwa ke go lekodišiša dinyakwa tše bohlokwa tša mananeo a dinyakišišo go tlatša dikgoba tše bohlokwa. Ntsha ya gore dikgoba tše bohlokwa di tšwetše pele go se tlatšwe e hlotše gore go be le go oketšega ga kgatelelo go balaodiphethiši le bašomedi bao ba bego ba swanelwa ke go phethagatša mešomo ya tlaleletšo. Go tlaleletša, go se kgone go thwala bašomi ba baswa go bile le ditlamorago tše di sa thabišego gore mokgatlo o kgone go fihlelela dinepo tše o ikemišeditšego go di fihlelela, bjalo ka go thwalwa ga baithuti ba go hloka tlhahlo bao ba nago le mangwalo a Mastase le a Bongaka.

Letšatši la 31 Matšhe 2020 e bile letšatšikgwedi la mafelelo la peakanyo ya mengwaga ye mehlano. Ge letšatšikgwedi le le batamela, ntsha ye bohlokwa go Boto go ngwaga wo re lego go ona e bile go thomiša ka tšhepedišo ya peakanyo ye bohlokwa ya magato a mantši go hlama Leanophethagatšo la HSRC la 2020–2025. Go tsenwe fase ka tšhepedišo dikgwedi tše mmalwa gomme mafelelong gwa amogelwa leanophethagatšo le leswa le tlhamoleswa ya sebopego sa dikgoba tša bašomi. Go lebeletšwe teori ya phetogo ya HSRC, mo mengwageng ye mehlano ye e latelago, šedi ya yona e tla bewa go nepokgolo ya dinyakišišo tše di theilwego godimo ga ditetelo tše di sepelelanago le Leano la Tlhabollo la Bosetšhaba le ponelopele ya 2030. Ka gona, e tla tšweletša le go phatlalatša tsebo yeo e tla bago le seabe ge go dirwa dikgetho tša pholisi le mananeo a phedišo ya bodiidi, ditharollo tša go fokotša sekgoba sa go se lekalekane le maitlhogišetšo a mabapi le

tiholego ya mešomo. Ntlha ye mpsha ye bohlokwa yaa mokgatlo go fihleleleng ponelopele ya ona mengwaga ye mahlano ke go šoma ka maatla go feta tšweletšo ya dinyakišišo, go ya go tšhomišo ya dinyakišišo go hlama dipholisi le kamego.

Ke rata go leboga Tona ya Thuto ya Godimo, Saentshe le Theknolotši le Kgoro ya Saentshe le Boithagišetšo ka thekgo ya bona ya ka mehla le tema yeo ba e kgathago. Go bjalo le go maloko ao a rategago a Boto ao a nago le ge ke leboga, CEO, balaodi le bašomimmogo ba ka moka ba HSRC bao ba laeditšego mafolofolo, phegelelo le boithagišetšo go tšwela pele go fihlelela dipoelo tše di kgahlišago go se gwa lebelelwa ditlhohlo tše dintši tša methopo le bokgoni.

2019/20 e fihlile mafelelong ka ditlhohlo tša go hloka bonnete le go hloka tsebo. Go thwe maatla a mantši gantši a hlolwa ke go itemogela mathata a mantši – ka gona a re lebelele kudu go mathata, eupša re lebelele dibaka tša mpshafatšo.

Moprofesa Mvuyo Tom

Modulasetulo wa HSRC

30 Setemere 2020

Professor Crain Soudien

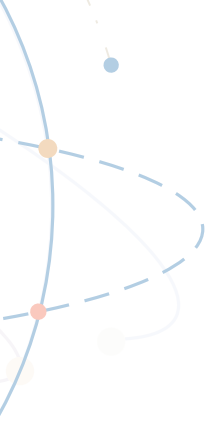
- ● Ntle le thušo ye e fokotšegago ya ditšhelete go tšwa palamenteng, HSRC e na le tlamego le phišegelo ya go ikarabela go dipotšišo tše bohlokwa kudu tša leago ka nageng gomme re tla tšwela pele go lebiša thušo ya ditšhelete ka mokotleng wo o lego gona go šogana le dinyakwa tša ka nageng, go akaretša COVID-19.

Kakaretšo ka Mohlankedimogolo

Ponagalo ya 2019/20 e nyakile go fetoga ka botlalo dibekeng tše pedi morago ga kgoeletšo ya seemo sa masetlapelo a naga le kiletšo ya mesepelo ka nageng. Kamego ya ekonomi le leago tša go tsenwa ka bogare mo e bonagetše le semeetseng ge naga le lefase di be di itokišetša go ikarabela go leuba la COVID-19 le tshenyho yeo le bego le tšhošetša go e hlola. HSRC le yona ga se ya efoga ditlamorago tša dikiletšo tša go fapafapana, tšeo bontši bja tšona re tla phelago le tšona le go ba setlwaedi se seswa, le nyakego ye bohlokwahlokwa ya go beakanya leswa methopo ya ditšhelete. Mešomo ye mentši, yeo go swaraganwego le yona le ye meswa, ga se ya tšwetšwa pele go swana le mehleng, kudukudu diprotšeke tše go swanetšego go dirwa dinyakišišontle. Go fetogela go ditsela tše mpsha tša go sepetša kgwebo go hlotše gore go be le nyakego ya ditlhahli tše mpsha tša maitshwaro, ditshepedišo tše mpsha tša go dira mešomo le peakanyo leswa ya ditekanyetšo, go sa lebelelwa fela mabaka a bjale, eupša le nakong ya ka moso.

HSRC ga se ya fihlelela nepo ya yona ya go hwetša letseno la go tšwa ntle mo ngwageng wo re lego go ona gabjale, leo le hlaetšego ka 41%. Le ge e le gore se ga se seo se bego se letetšwe, se sepelelana le letseno leo le tlwaelegilego la dinyakišišo leo go hwetšwago letseno la go tšwa ka ntle go lona. Phethagatšo ya godimo ya 2018/19 e be e sepelelana le thekgo ye kgolo ya ditšhelete go mošomo wo o amanago le diphatišišo, wo o bilego le seabe go poelo ya godimodimo ya ditšhelete. Ka diprotšeke tše mmalwa tša kakaretšo tše di dirwago ngwageng wo re lego go ona, letseno la dinyakišišo le ditshenyegelo tša dinyakišišo ka bobedi di be di le ka fase ga tekanyetšo. Nepo ya letseno la ka ntle ka kakaretšo ya go fihlelela tekanyo ya letseno la ka ntle la 48% ge le bapetšwa le 52% tša thušo ya ditšhelete go tšwa palamenteng ga se nke ya fihlelelwa mafelelong. Go sa lebelelwa tlhalelo ya letseno la go tšwa ka ntle, mokgatlo o rumile ngwaga o na le tšhelete ya mašaledi, ka ge dipolokelo tše boima le tša tlaleletšo tša ditshenyegelo di hlotše tshenyegelo go bontši bja dikarolo tša tekanyetšo di bile ka fase ga tekanyetšo.

Dipolokelo tše bohlokwa tša ditshenyegelo di hlotšwe ke tšhupamolato ya meputso ka lebaka la moratoriumo wa kiletšo ya go thwalwa ya bašomi ba baswa, wo o phethagaditšwego go rarolla mathata a tshenyegelo ya meputso go Kgoro ya Matlotlo ya Bosetšhaba. Se ge

se akaretša le go thwalwa ga bašomi go gongwe go diegišitšwego go bile le dipoelo tše di thabišago tša go fokotša tšhupamolato ya meputso, le ge go le bjalo, ditšhitišo tše di amanago le gona tša bokgoni tše di e hlotšego di bapile kotsi ye kgolo go ya ka methopo ya bašomi ya HSRC. Ka dikgoba tše bohlokwa tše mmalwa tša banyakišišibagolo le bašomedi bao ba kgathago tema ye bohlokwa, batho ba se kae ba ile ba swanelwa ke go dira mešomo ya tlaleletšo, go se na kholofelo ya go fiwa moputso ofe goba ofe wa ditšhelete wo o amanago le go phethagatša mešomo. Dikgatelelo tše di tseneletšego go papišo ya methopo ge e bapetšwa le nyakego di dula di le kotsi ye kgolo go mokgatlo, le ka bokgoni bja yona bja go thwala le go se kgaogane le bašomi bao ba nago le bokgoni bjo bo nyakegago kudu.

Kgopelo ya go swara tšhelete ya mašalela go ya ka Karolo ya 53(3) ya Molao wa Taolo ya Ditšhelete wa Bosetšhaba (PFMA) e tla tlišwa go Kgoro ya Matlotlo ya Bosetšhaba. Tšhelete ye ya tlaleletšo e tla šomišwa go diprotšeke tša meagokgoparara le tša phethagatšo ya mešomo, go sa akaretšwe ditshenyegelo tša bašomi, tše di ka se akaretšwego ke thušo ye e fokoditšwego ya ditšhelete go tšwa palamenteng go ngwaga o moswa wa ditšhelete. Se se akaretša tlhokomelo ye e beilwego ka fase ga tlhabetšo ya diofisi tša HSRC le mananeokgoparara ao a hlagetšego.

Tekolo ya ka gare ya dipuku ya Taolo ya Theko ya Dithoto (SCM) e tlišeditše gore ditaolo tša ka gare malebana le SCM di theogetše fase go tloga ngwageng wo o fetilego gomme di be di hloka go kaonafatšwa. Go theoga go ka ba go hlotšwe ke go fetogafetoga ka yuniting, morago ga go rola modiro ga bašomedi ba mmalwa, go akaretša bao ba lego ka lefapheng la Molaodimogolo wa SCM le la Mohlankedimogolo wa Matlotlo (CFO). Ka ge e le makala a kotsi kudu, SCM le go obamela melao ye e beilwego ya maleba ke dintlha tše bohlokwa tša HSRC ka mehla. Maano ao a nyakegago a go fefola seemo go rarolla ditlhaelelo tša taolo ka gona a hlamilwe ebile a beilwe leihlo go ya ka sephetho se se tšerwego ke Komiti ya Tekolo ya Dipuku le Dikotsi. Balaodi ba na le kholofelo, le ge go le bjalo, ya gore dipholisi le ditshapedišo tša maleba di beilwe ebile di phethagaditšwe ka tshwanelo go kgonthiša gore mošomo o phethagatšwa ka tshwanelo, le gore bontši bja dikotsi di beilwe ka fase ga taolo.

HSRC e phela e le tlhobaboroko ka mehla ka ge go kgonthišitšwe ke lekala la tekolo ya dipuku. Seemo sa yona sa go ba tlhobaboroko se kgontšhwa, magareng ga tše dingwe, ke diprotšeke tše mmalwa tša mengwagantši tše kgolo tše thušo ya tšona ya ditšhelete e hweditšwego. Go thulana le se,

thušo ya ditšhelete go tšwa palamenteng e ile ya fokotšwa go ya pele morago ga go hlaga ga leuba la COVID-19. Phokotšego ya ditekanyetšo ka 10% e tla tšewa kudukudu ka go tšhupamolato ya meputso. Gore go fihlelelwe se, moratoriumo wa kiletšo ya go thwalwa ga bašomi ba baswa, go akaretša dinepo tša tšhupetšo ya ditšweletšwa tša mokgatlo, go tla phela go le gona nakong ye e tlogo ya ka moso; go tla lebelelwa bohlokwa bja dikgoba tše di dumeletšwego gomme go thwalwa gwa diegišwa; gomme mo ngwageng wa bobedi ka tatelano, go ka se be le dikoketšo tša ditshenyegelo tša bophelo ngwageng wo o latelago wa ditšhelete.

Ntle le thušo ye e fokotšegago ya ditšhelete go tšwa palamenteng, HSRC e na le tlamego le phišegelo ya go ikarabela go dipotšišo tše bohlokwa kudu tša leago ka nageng gomme re tla tšwela pele go lebiša thušo ya ditšhelete ka mokotleng wo o lego gona go šogana le dinyakwa tša ka nageng, go akaretša COVID-19. Le ge e le gore thušo ya ditšhelete go tšwa palamenteng e tlaleleditšwe ka letseno go tšwa ntle go fihla moo go kwešišegago mo mengwageng ye e fetilego, go amogetšwe gore ngwaga wo moswa wa ditšhelete o tla itemogela go fokotšega kudukudu ga letseno la go tšwa ntle, ge makala a thušo ya ditšhelete a mmušo le a poraebete a gapeletšega go beakanya leswa dikabo tša ditekanyetšo.

Ge go akanywa ka ga seo e tlogago e le seemo se se lebaganego le tlhaelelo ya methopo, ke tloga ke itumela gore HSRC e ka tšweletša Pego ya Mohlakanelwa ya Ngwaga ka Ngwaga ya boleng bja mohuta wo, yeo e bontšhago mothopo wa tsebo le boitlhagišetšo go thuša mmušo go peakanyo, tlhabollo ya dipholisi, tlhokomedišišo le tekolo. Se se be se ka se kgonege ka ntle ga boikgafo le kgotlelelo ya Balaodi le bašomedi ba HSRC.

Ke rata go leboga Tona ya Thuto ya Godimo, Saentshe ke Theknolotši le Molaodipharephare le bašomimogo ba Kgoro ya Saentshe ke Boitlhagišetšo ka thekgo ya bona ya ka mehla. Boto ya HSRC, ka fase ga boetapele bja Moprof Mvuyo Tom, e tšwela pele go fana ka tlhahlo ye bohlokwa le go feta go Balaodi ba HSRC gomme re na le mahlatse ka go holega go ponelopele ya bona.

Moprofesa Crain Soudien
Mohlankedimogolo wa HSRC

30 Setemere 2020